

وضعیت روزنامه‌های پایتخت پیش از مشروطیت

دکتر علی اصغر کیا

نخستین روزنامه فارسی یا به عبارتی قدیمی‌ترین سندی که راجع به نخستین روزنامه فارسی در دست داریم، اعلامنامه‌ای است که از طرف دولت به جهت استحضار ساکنین ممالک محروسه ایران قلمی و تذکره شده و با این عبارت آغاز می‌گردد:

«برای رأی صوابانای ساکنین ممالک محروسه مخفی نمازاد که هست ملوکانه اولیای دولت علیه مصروف بر این گشته است که ساکنین ممالک محروسه تربیت شوند و از آنجا که اعظم تربیت آگاهی ساختن کار جهان است لهذا به حسب حکم شاهنشاهی کاغذ اخباری مشتمل بر اخبار شرقیه و غریبه در دارالطباعه نیت و به اطراف و اکناف فرستاده خواهد شد...»

تاریخ تحریر اعلامنامه در متن «عشر آخر رمضان المبارک، سال

۱۲۵۲ هجری معین شده و در واقع فوق العاده یا طلیمه روزنامه‌ای بوده که قریب پنج سال بعد انتشار یافته است. اما خود روزنامه متأسفانه نسخه‌های آن غالباً از میان رفته و مابیه وسایل غیر مستقیم از وجود آن اطلاع یافته ایم.

مجله انجمن آسیایی لندن در جلد پنجم مورخ ۲ فوریه ۱۸۳۹ م مطابق ۱۸ ذیحجه ۱۲۵۴ ه. ق (چهار سال بعد از جلوس محمدشاه) تحت عنوان قلمروته جریده فارسی از نشریه‌ای خبر می‌دهد که «چند سال است در تحت مدیریت میرزا صالح دایر شده».

و نیز ادوارد دوتامپل فرانسوی در تألیف خود به نام «فاجاریه، زندگانی ناصرالدین شاه» چنین می‌نویسد:

«در عهد محمدشاه به سال ۱۸۳۷ م اولین بار در تهران روزنامه‌ای دولتی انتشار یافت و این روزنامه ماهانه بود. تاریخ انتشار شماره اول آن اول ماه مه است. این روزنامه با چاپ سنگی به قطع یک ورق بزرگ از کاغذ خان بالبع چاپ می‌شد ولی چاپ آن چندان عالی نبود.

روزنامه مزبور نام مخصوصی نداشت. فقط در آخر صفحه اول آن نشان دولتی ایران موجود بود. همین روزنامه است که پس از تفسیرانی محسوس به صورت روزنامه (وقایع اتفاقیه) یعنی روزنامه رسمی تهران درآمده است. این شماره همان است که در مجله آسیایی لندن، به آن اشاره شد و مطالبی از آن نقل شده است» (۲).

پس باید گفت که نخستین روزنامه در ایران دو سال و نیم بعد از درگذشت فتحعلی شاه و جلوس محمدشاه، یعنی در تاریخ دوشنبه ۲۵ محرم سال ۱۲۵۲ ه. ق (مطابق با اول ماه مه ۱۸۳۷ م) منتشر گردیده است.

این روزنامه چنانکه گفته شد، توسط میرزا صالح شیرازی در دو ورق بزرگ، که یک روی آن سفید بوده با چاپ سنگی انتشار می‌یافته و در روی دیگر بعد از ذکر عبارت «در دارالخلافه تهران انطباع یافته» وقایع شهر تهران و شهرستانها و ترکیه و عرب چاپ می‌شده است.

علی مشیری دو شماره دیگر از این روزنامه را که به ششانی در کتابخانه موزه بریتانیا ضبط است، دیده و مشخصات آنها را ضمن مقاله‌ای که در مجله سخن انتشار داده، چنین آورده است:

«این روزنامه به قطع ۴۰ سانتیمتر طول و ۲۴ سانتیمتر عرض در دو صفحه، با خط نسخ در تیتراها، و خط نستعلیق در متن، با چاپ سنگی بدون نام و عنوان، چاپ می‌گردید. صفحه اول به «اخبار ممالک شرقیه» و صفحه دوم به «اخبار

اروپا، احوالات مازنی پیشوای ایتالیا و عقاید انقلابیون و آزادیخواهان آنجا و کشمکش آنان با اتریش، نقشه نوحه سوئز و سابقه تاریخی آن، اوضاع اجتماعی هندوستان، احداث راه آهن، تحقیقات در علم هیئت و پی بردن به کمربند ستاره زحل، علل مغزق الارض زلزله، اکتشافات قطبی، سابقه تمدن آمریکا و اخبار متفرقه دیگر.

مدیر آن حاجی میرزا جبار ناظم المصفا، معروف به تذکره چی، مؤسس کارخانه بلورسازی، پسر حاجی صفیرعلی خوین و پدر میرزا جوادخان سعدالدوله بود که چندی هم سمت کنیزداری ایران را در بغداد داشت و مترجمی و میانسرت روزنامه «برابرجیس» صاحب انگلیسی بردهده داشت و میرزا عبدالله نامی نویسنده آن بود. شماره تحسین این روزنامه بنام «روزنامه اخبار دارالخلافه تهران» منتشر گردید و در صفحه اول آن شیرو خورشید و عبارت «یا اسدالله الغالب» نوشته و در دو طرف آن صورت دو دوخت رقم شده بود ولی از شماره دو به همان نام روزنامه «وقایع اتفاقیه» موسوم گردید.

در روزنامه وقایع اتفاقیه ابتدا اخبار دارالخلافه، شرح شکار شاه و دیدو بازدیدهای او از مؤسسات و اشخاص، اعطای اقباب و عناوین و صدور فرامین و حوادث شهری و وقایع شهرهای دیگر و مختصری از اخبار کشورهای خارجی، و در صفحه آخر یکی دو ستون اعلانات دولتی و خصوصی درج می شد.

روزنامه وقایع اتفاقیه ده سال به همین نام طبع و نشر می شد تا آنکه در سال ۱۲۷۷ه. ق که شاهزاده علیقلی میرزا، اقتصادالسنطه، وزیر علوم و انطباعات بود، اداره چاپخانه دولتی و مدیریت روزنامه به میرزا ابوالحسن خان صنع السلک (۴) سپرده شد و نام آن تغییر یافت و از شماره ۳۷۲ پنجم صفر ۱۲۷۷ه. ق به اسم

روزنامه دولت علیه ایران

ممالک غریبه، تخصیص یافته بود و در بالای صفحه اول، در وسط، علامت شیر و خورشید به قطر ۵ در ۵ سانتیمتر و در زیر آن به اندازه دو سانتیمتر سمت راست با خط نسخ چنین نوشته «اخبار شهرربیع الثانیه سنه ۱۲۵۳» و در سمت چپ باز با خط نسخ نوشته شده که «به دارالخلافه بهران سمت انطباق یافته».

شماره دیگر نیز به همان سبک مربوط به اخبار شهر جمادی الاول ۱۲۵۳ می باشد. به این ترتیب معلوم می شود که آن روزنامه در هر ماه یک بار منتشر می گردیده و از منن اخبار معلوم می گردد که این روزنامه در ماه صفر همان سال نیز انتشار می یافته است. این دو شماره روزنامه به وسیله «چارلس سوندت» نامی به انگلستان فرستاده شده و تهاعلتی که برای وجود این دو شماره تقریباً منحصر بفرد در کتابخانه موزه بریتانیا به نظر می رسد، خیرتی است که در یکی از آنها درباره تاجگذاری ملکه ویکتوریا درج شده است. احتمال دارد فرستنده یکی از مأمورین سیاسی دولت انگلیس در دربار ایران بوده و این دو شماره را در همان تاریخ برای دولت خود فرستاده است (۳).

روزنامه وقایع اتفاقیه

چاپ روزنامه بی نام مذکور پس از چندی موقوف شد و از آن به بعد دیگر خبری از این روزنامه نداریم. در سال سوم سلطنت ناصرالدین شاه، به دستور میرزا تقی خان امیرکبیر و تحت نظر خود او روزنامه ای به نام «وقایع اتفاقیه» در تهران دایر گردید. این روزنامه که نخستین شماره آن روز جمعه پنجم ربیع الثانی سال ۱۲۶۷ه. ق منتشر گردیده، هفته ای یک بار در چهار ناهشت صفحه، با چاپ سنگی، به طبع می رسیده و در آن، علاوه بر اخبار ایران و خارجه و آگهی ها و نرخ امتعه و اجناس، مقالات سودمند علمی نیز درج می شده است. مثلاً مطالب روزنامه در سال اول از این قبیل بوده است:

شرح شورتخانه های ممالک اروپا، اوضاع سیاسی

روزنامه ملت ایران

روزنامه ملت یا روزنامه ملتی، که برای امتیاز از روزنامه‌های دولتی بدین نام خوانده شده بود، به سال ۱۲۸۳ ه. ق تأسیس شد. شماره اول آن در تاریخ ۱۵ محرم آن سال انتشار یافت و بعد منقطع گردید و پس از دو ماه باز منتشر شد و در این نوبت شماره اول (که در واقع شماره دوم بود) به تاریخ روز جمعه ۱۴ ربیع الاول آن سال انتشار یافت و از شماره سوم روزنامه ملتی نامیده شد.

از این روزنامه مجموعاً ۳۴ شماره مقرر گردید و آخرین شماره آن تاریخ جمعه ۲۰ جمادی الآخر ۱۲۸۷ ه. ق دارد.

در بالای صفحات اول این روزنامه دورنمای مسجد شاه تهران تصویر شده که علامت ملی بودن است و اگر چه عبارت «از جانب سنی‌الجواب همایون شاهنشاهی امر و مقرر شده که روزنامه ملتی بر سبیل آزادی نگارش یابد تا خاص و عام از نوای آن بهره یابند» (۵)، در صدر روزنامه درج شده است، اما با وجود این آزادی در هیچ جای روزنامه اسمی از نویسندگان مقالات نیست و مقالات عمدتاً آن که بیشتر شرح احوال و آثار شعری قدیم و جدید ایران است، ظاهراً به قلم خود شاهزاده اقتصاد السلطنه، یا حکیم سامانی (۶) ملتی روزنامه تهیه شده است.

این روزنامه همان است که میرزا فتحعلی آخوندزاده درباره شماره اول آن، که اختصاص به ترجمه حال و حسب و نسب شمس الشعرا سروش اصفهانی و اشعار او داشته، رساله انتقادی بر نیشخندی نگاشته است. رساله انتقادی آخوندزاده که به عنوان «تربیتکا» (تربیتک) در ۴۸ صفحه تنظیم و در ۱۸ رمضان سال ۱۲۸۳ ه. ق برای حکیم سامانی، ملتی روزنامه، فرستاده شده، چنین آغاز می‌شود:

«به ملتی روزنامه ملت ایران مکتوب است، تصنیف قوت‌نوی میرزا فتحعلی آخوندزاده در سنه ۱۲۸۳ ه. پس از آن نویسنده به شکل مسجد که آن را سر لوحه روزنامه قرار داده‌اند، ایراد می‌گیرد و آن را نماد مسلمانان معرفی می‌کند، و اظهار می‌دارد که برای نمایاندن قوم ایرانی باید از نمادهای دیگری استفاده کرد. ایرادات دیگر آخوندزاده به مندرجات روزنامه است از قبیل اینکه تخصیص بیش از دو صفحه روزنامه بر نقل و حال شاعری سروش تخلص و بعد از آن ملقب به شمس الشعرا برای ملت ایران متضمن فایده‌ای

روزنامه دولت علیه ایران، درآمد و تصاویری بر آن افزوده شد و این نخستین روزنامه مصوری است که در ایران انتشار یافته است.

روزنامه مذکور نا شماره ۶۶۸ (هفتم شوال ۱۲۸۷ ه. ق) به طور غیر مرتب منتشر و از آن پس تعطیل شده است.

چندی پس از انتشار روزنامه دولت علیه ایران روزنامه دیگری به نام روزنامه علمیه دولت علیه ایران و بعد روزنامه‌ای به نام روزنامه ملت ایران در تهران منتشر گردید و این هر دو نشریه ماهانه و سنگی بود و در داخل قنون تحت نظر شاهزاده اقتصاد السلطنه، وزیر علوم، اداره می‌شد.

روزنامه علمیه دولت علیه ایران

روزنامه علمیه دولت علیه ایران یا به طور خلاصه روزنامه علمیه در سال ۱۲۸۰ ه. ق به سه زبان فارسی، عربی و فرانسه تأسیس شد و در مدت هفت سال، از روز دوشنبه غره شعبان ۱۲۸۰ ه. ق تا روز شنبه غره شوال ۱۲۸۷ ه. ق، مجموعاً ۵۲ شماره از آن انتشار یافت. مندرجات روزنامه، که بیشتر مطالب علمی

و اکتشافات جدید اروپائیان بود، به قلم میرزا محمدحسین فروغی تهیه می‌شد. این روزنامه پس از نشر شماره ۱۷ (غره ذیحجه ۱۲۸۱ ه. ق) یک سال دچار تعطیل گردید و شماره ۱۸ آن در تاریخ غره محرم ۱۲۸۳ ه. ق انتشار یافت، و باز پس از نشر شماره ۲۲ (غره جمادی الثانی ۱۲۸۵ ه. ق) تعطیل شد و شماره ۲۳ در غره محرم ۱۳۸۶ ه. ق منتشر گردید. آخرین شماره‌ای که از روزنامه علمیه منتشر شده شماره ۵۳ است و از آن پس این روزنامه بار و روزنامه ملتی تعطیل و اداره جراید به عهده محمدحسن خان اقتصاد السلطنه واگذار گردید.

واگذار گردید (۸) و از محرم سال ۱۳۲۱ ه. ق تحت تعهدی میرزا محمد ندیم السلطان (ندیم باشی سابق) که در آن تاریخ وزارت انطباعات داشته، به نام روزنامه ایران سلطانی منتشر گردیده است.

روزنامه رسمی ایران از سال ۱۳۶۷ ه. ق، که طی آن نخستین روزنامه دولتی در ایران دایر شده، تا سال ۱۳۳۴ ه. ق پنجاه و هفت سال دوام داشته و در آن سال تعطیل شده است.

نیست و انگهی نسبت او به نجم ثانی صحیح نمی باشد...

نویسنده درباره نظم و نشر روزنامه هم اظهار نظر کرده و در پایان مقاله از منشی روزنامه خواست که این تریبیکار را برای عبرت و تیبیه دیگران در چند شماره روزنامه چاپ کند و در داخل مملکت منتشر سازد. اما متصدیان روزنامه به درخواست نویسنده اعتنا نکرده اند، به خصوص که نسخه رساله که برای اعتضاد السلطنه فرستاده شده، با القیای اختراعی آخوندزاده بوده و فضیلتی ایران در آن وقت این گونه نغمات را ناسازمی دانسته اند. نسخه ای هم از این رساله را مؤلف به خط معمول فارسی به توسط کاتبی نوشته و به میرزا عبدالوهاب، نایب الوزرا (۷) هدیه داده است.

در سال ۱۲۹۲ ه. ق میرزا حسین خان بهالار در صدد برآمد که برای معرفی کشور ایران به ملل خارجه به دستبازی بارن دوترمان، مهندس بلژیکن، روزنامه ای به زبان فرانسه دایر کند و شماره یکم این روزنامه به دوزبان فارسی و فرانسه به نام «وطن» در تاریخ شنبه نهم محرم ۱۲۹۳ ه. ق (۱۳ فوریه ۱۸۷۶ م) از چاپ بیرون آمد اما چون مقاله اول آن را که دم از آزادی و برابری می زد برای سلطان مشیدی مثل ناصر الدین شاه، که خود در اخل الله و مالک الرقاب می بنداشت و تاب تحمل هیچ گونه اظهار نظری و از ناحیه هیچ کس در امور کشور نداشت، خواندند و از مضمون آن مطلع شد دستور توقیف آن را داد و بارن دوترمان «مهندس منحصر من دولت علیه ایران» مورد بی مهری شاه قرار گرفت. از این روزنامه که از آن یک شماره بیشتر انتشار نیافته، نمونه ای در دست نیست.

بعد از وطن روزنامه دیگری به زبان فرانسه به نام «صدای ایران» انتشار یافت. نویسنده و مدیر آن دکتر مول فرانسی بود و روزنامه از ۲۱ مارس ۱۸۸۵ م (رجب ۱۳۰۲ ه. ق) تا ۱۵ فوریه ۱۸۸۸ م (رجب ۱۳۰۵ ه. ق) دایر بود.

در زمان صدارت میرزا حسین خان بهالار و به دستور وی نشریه ای

دو روزنامه
به زبان
فرانسه

روزنامه
دولت
ایران

در اوایل سال ۱۲۸۸ ه. ق که علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه در گذشت، اداره روزنامه جات به محمد حسن خان صنیع الدوله که بعد لقب اعتضاد السلطنه گرفت، واگذار شد و در تاریخ یکشنبه ۱۱ محرم آن سال نخستین شماره روزنامه دولت ایران، که نویسنده آن ابتدا میرزا علی نائینی و بعدها تا حدود سال ۱۳۰۰ ه. ق

میرزا محمد حسین ادیب فروغی (ذکاء الملک) و بعد میرزا علی محمد خان مجیر الدوله بود، انتشار یافت.

این روزنامه طبق اعلامیه مندرج در آغاز شماره اول به جای سه روزنامه دولتی، ملتی و علمی، که سابقاً زیر نظر وزارت علوم و مدرسه دارالفنون اداره می شد منتشر گردیده و در حقیقت زبان رسمی دولت و مشتمل بر اخبار دربار، فرامین شاهی، احکام عزل و نصب، تعیین عناوین و مقامات و بخصوص شرح احوال پادشاه از اسلام و بارعام و شکار و سیر و سیاحت و عزاداریهای محرم و منایش از شاه و درباریان بوده است.

روزنامه ایران تا شماره ۸۷۷ به مدیریت محمد حسن خان صنیع الدوله (اعتضاد السلطنه) بوده و پس از درگذشت او (شوال ۱۳۱۳ ه. ق) با لقب اعتضاد السلطنه، به محمد باقر خان ادیب الممالک برادرزاده محمد حسن خان

چند روزنامه دیگر با بخت

به نام «روزنامه نظامی علیه و اذیه ایران» توسط کارکنان «مدرسه مبادله اتمام‌زور» که تازه تأسیس یافته بود، منتشر شد که شماره اول آن تاریخ ۲۹ ذی‌القعدة ۱۲۹۳ هـ. ق. داشت و ظاهر تا سال ۱۲۹۶ هـ. ق. دایر بود تا در آن سال روزنامه دیگری که نیز بیشتر از فتون جنگی سخن می‌راند، به نام «مربخ» جانشین آن شد. از این روزنامه جمعاً ۱۸ شماره انتشار یافت که شماره اول آن تاریخ ۵ محرم ۱۲۹۶ هـ. ق. و شماره آخر تاریخ جمادی الاخر ۱۲۹۷ هـ. ق. داشت.

در همان سال ۱۲۹۳ هـ. ق.، روزنامه دیگری که بیشتر مطالب آن علمی بود، به نام «روزنامه علمی» توسط محمد حسن خان صنّیع الدوله (اعتمادالسلطنه) دایر گردید. از این روزنامه ۶۴ شماره منتشر شد که با شماره مورخ ۲۲ ذی‌الحجه ۱۲۹۳ هـ. ق. آغاز و به شماره ۳۳ جمادی الاخر ۱۲۹۷ هـ. ق. پایان می‌یافت. محمد حسن خان در سال ۱۲۹۵ هـ. ق. روزنامه دیگری، که جنبه نیمه‌رسمی داشت و از هرگونه فایده‌ای عاری بود بنام «اطلاع» منتشر کرد. علیقلی خان مخیرالدوله وزیر انطباعات، نیز در سال ۱۲۹۹ هـ. ق. هنگام اشتغال به ریاست دارالفنون به همجوشی اعتمادالسلطنه، روزنامه‌ای به نام «دانش» در دارالفنون انتشار می‌داد که نویسنده آن میرزا کاظم، استاد معروف شیعی بود. از این روزنامه هر ماه دو شماره و روی هم رفته ۱۴ شماره انتشار یافت که شماره اول آن تاریخ ۲۳ رجب ۱۲۹۹ هـ. ق. و شماره آخر آن تاریخ ۱۶ صفر ۱۳۰۰ هـ. ق. داشت.

هـ. ق. دوباره به نام شرافت به وسیله محمدباقر خان اعتمادالسلطنه، انتشار یافت. روزنامه شرف و جانشین آن شرافت تصاویر بسیار زیبایی از اعیان و شاه و اشراف مملکت و رجال دولت با شرح احوال آنها منتشر می‌کردند. تصاویر روزنامه شرف به قلم میرزا ابوتراب خان غفاری، پسر میرزا بزرگ و برادر هنرمند معروف، میرزا محمدخان کمال‌الملک، و تصاویر روزنامه شرافت به قلم مصورالملک ترسیم میشد و وجه امتیاز این دو روزنامه همان تصاویر بود.

در سال ۱۳۱۴ هـ. ق. که اوایل سلطنت مظفرالدین شاه بود، روزنامه «هفتگی تربیت» در تهران منتشر شد. نویسنده آن میرزا محمدحسین فروغی از منشیان و شعرای درباری بود. در این روزنامه مقالات و ترجمه‌های مفید و پاروخی‌های گوناگون به قلم میرزا محمدعلی خان فروغی، فرزند مدیر روزنامه و دیگران چاپ می‌شد و روی هم رفته از نظر ادبی بی‌ارزش نبود. اما لحن چاپلوسانه و ستایشگرانه آن به مقدار زیادی از اهمیت و اعتبار آن می‌کاست.

روزنامه تربیت

روزنامه تربیت در ۲۳۴ شماره از روز پنجشنبه ۱۱ رجب ۱۳۱۴ هـ. ق. تا روز پنجشنبه ۲۹ محرم ۱۳۲۵ هـ. ق. با چاپ سنگی طبع و توزیع گردیده است.

در عهد سلطنت مظفرالدین شاه نخستین روزنامه یومیه ایران که خلاصه‌الحوادث نام داشت، به سال ۱۳۱۶ هـ. ق. به قطع متوسط چهارصفحه‌ای، در تهران، انتشار یافت. این روزنامه رسمی و دولتی بود و به وسیله وزارت انطباعات هفته‌ای پنج روز منتشر می‌شد. در این روزنامه علاوه بر اخبار داخله خبرهای تلگرافی خارجه نیز درج می‌شد، بدین قرار که اداره روزنامه تلگرافات اروپا را که خبرگزاری رویترباسیم انگلیسی به هند

روزنامه خلاصه الحوادث

روزنامه شرف (شرافت)

در غره محرم سال ۱۳۰۰ هـ. ق. نشریه ماهانه مصوری به نام شرف در تهران منتشر شد که بانی آن محمدحسن خان اعتمادالسلطنه بود. روزنامه شرف تا سال ۱۳۰۹ هـ. ق. دوام داشت و جمعاً ۸۷ شماره از آن منتشر گردید و بعد در اوایل سلطنت مظفرالدین شاه، به سال ۱۳۱۴

تواریخ مشهور عالم و ضبط تواریخ و وقایع عظیمه عالم ... و تعداد نفوس رعایای هر دولت و تشخیص محصوراتی و معدنی و حیوانی و موازنه دخل و خرج و تعیین قروض جدید و استعداد لشکر بیری و بحری هر مملکت از قسطنطین سیاره ارض (۱۰).

پس از آن همچنین رسم شد که در پایان هر کتابی از کتب اعتماد السلطنه اوراقی به نام سالنامه چاپ می شد و در آن اوراق از سازمان کشوری مراتب و مناصب، عزت و نصب نام فرماندهان و سرداران و شاهزادگان و غیره سخن می رفت و کتاب المائر و آثار تألیف اعتماد السلطنه که در سال ۱۳۰۶، ۱۳۰۷ ه. ق. به طبع رسیده در واقع خلاصه ای است از قسمتی از آن سالنامه ها.

می فرستاد، از سفارت انگلستان دریافت و خلاصه ای از آنها را در یک طرف روزنامه چاپ می کرد.

خلاصه الحوادث از روز دوشنبه ۱۴ جمادی الآخر ۱۳۱۶ ه. ق. که مصادف با روز میلاد شاه بود، قریب پنج سال بلا انقطاع تا روز سه شنبه دوم شوال ۱۳۳۱ ه. ق. در ۹۹۵ شماره انتشار یافته است.

حتی خود ناصرالدین شاه هم وقتی به هوس روزنامه نگاری افتاد و روزنامه ای انتشار داد که تمام مطالب آن را خود می نوشت ولی مدیریت آنرا به ظاهر حکیم الممالک به عهده داشت.

این روزنامه در واقع سفرنامه یا مجموعه یادداشت های روزانه شاه در سفر اول خراسان است. از روز یکشنبه پانزدهم ذیحجه ۱۲۸۳ ه. ق. تا روز یکشنبه بیست و دوم جمادی الاولی ۱۲۸۴ ه. ق. یعنی روزی که به سلطنت آباد مراجعت کرده است. این روزنامه یا سفرنامه با خط نستعلیق خوش و با تصاویر به قلم میرزا بزرگ غفاری (پدر کمال الملک) در ۲۸۵ صفحه چاپ سنگی شده است.

۱- این سند را حاجی محمد نجفوی، از بنای گلستان روشنفکر و دانشمند آذربایجان، برای مجله یادگار فرستاده و عین آن، که بسیار مفصل است، در شماره هفتم سال یکم مجله مزبور چاپ شده است. ۲- نشریه انجمن امپایر لندن، جلد ۱۵ دوم آورده ۱۸۳۹

۳- علی شیری، اولین روزنامه ایرانی، مجله سخن، ص ۶۰۹

۴- میرزا ابوالحسن خندان غفاری نقاش، برقی کتب اطلاع بیشتر به تاریخ تعلیمی معلمات ایران، محیط طباطبائی، انتشارات بعثت، تهران، ۱۳۶۶ مراجعه فرمایند.

۵- عبارات متدرج در زیر لوحه شماره یکم.

۶- محمد حسن، پسر قالی شیرازی متوفی به سال ۱۲۸۵ ه. ق.

۷- آصف الدوله و نصیر الدوله شیرازی که در سال ۱۲۲۴ ه. ق. نایب وزارت خارجه بوده و در تبریر اقامت دانسته است.

۸- اعلام متدرج در روزنامه اطلاع، شماره ۳۹۱، ۲۲ شوال ۱۳۱۳.

۹- به معنی وفق دادن به کار برده است.

۱۰- المائر و الآثار، باب هشتم، ص ۱۰۹.

در سال ۱۲۹۱ ه. ق. اعتماد السلطنه از طرف شاه به ترتیب و ترکیب نخستین سالنامه فارسی مأمور گردید و به گفته خود «آلمانی» پس نغز و نیک تظلیق داده مطبوع و منتشر ساخت، مشتمل بر هشت دربار دولت علیه ایران و سایر ملحقات و منقبات آن و رئوس عناوین سایر دول دنیا به علاوه فوائد عظیمه دیگر و... توفیق (۹) سال ایجاد آلماناک مزبور با سال بعضی از

